

**Jean-Louis Flandrin**

## SEKSUALNI ŽIVOT OŽENJENIH U DRUŠTVU STAROG PORETKA: OD CRKVENOG NAUKA DO STVARNOSTI PONAŠANJA

UDK 316.722(100):613.88(091)  
392.5(091)

Malo je izvora koji govore o bračnoj seksualnosti s toliko detaljnosti kao rasprave o moralnoj teologiji, zbirke slučajeva savjesti, priručnici za ispovijed itd. Stoga ću krenuti od takvih crkvenih dokumenata, posebno inzistirajući na onim njihovim propisima koji su nam danas najčudniji. Zatim ću pokušati saznati u kojoj nas mjeri ta literatura informira o seksualnom životu parova u prošlosti.

U središtu kršćanskog morala jest vrlo snažno nepovjerenje prema tjelesnim užicima, jer oni drže duh u zarobljeništvu tijela, sprječavajući ga da se uzdigne prema Bogu. Treba jesti kako bi se živjelo, ali i izbjegavati odavanje užicima ustiju. Isto tako, dužni smo sjediniti se sa suprotnim spolom kako bismo imali djecu, ali se ne smijemo vezati za spolne užitke. Seksualnost nam je dana samo da bismo se reproducirali. Zlouporaba je njezino korištenje u druge svrhe, primjerice za zadovoljstvo.

U našem je društvu, kao i u svakom drugom, primjećuju kršćanski moralisti, obiteljska ustanova najprikladnija za odgoj djece; a osim toga, ne može se začeti zakonitu djecu - to jest, kadru naslijediti nas - osim u zakonitu braku. Svaka spolna aktivnost izvan braka stoga nužno ima neku drugu svrhu umjesto rađanja i predstavlja grijeh. Zato nijedna nije dopuštena. Ta nam je zabrana općenito poznatija od njezinih teoloških razloga, da i ne govorimo o njezinim povijesnim razlozima, koji bi zaslužili dublje proučavanje.

S druge strane - a to nam je već čudnije - spolno sjedinjenje bilo je legitimno, čak i u braku, samo ako je bilo poduzeto s valjanom svrhom, to jest zato da se začinu djeca ili da se supružniku pruži ono što mu je bilo obećano bračnim ugovorom. Tim dvama dobrim razlozima za općenje s mužem ili ženom teolozi su od 12. stoljeća nadalje dodavali treći, zapravo manje hvaljevidan: namjeru borbe protiv grješne želje.

Sveti Pavao je, zaista, pisao Korinćanima: "Dobro je za čovjeka da ne dira žene, ali zbog pogibli od bludnosti neka svaki ima vlastitu ženu i svaka vlastitog muža. Neka muž vrši svoju dužnost prema ženi, a isto tako i žena prema mužu." (I Kor VII, 1-3)

Brak je tako bio lijek koji je Bog dao čovjeku kako bi se ovaj sačuvao od bluda. Drugim riječima - teolozi tako govore, počevši od 13. stoljeća - kada se jedan od supružnika osjeti u iskušenju da počini preljub ili padne u dobrovoljno okaljanje, on može, ako ne nalazi bolji način, upotrijebiti bračni lijek kako ne bi podlegao tom iskušenju.

Počevši od 15. stoljeća neki su teolozi smatrali da se ne može počiniti nikakav grijeh ako se s takvom namjerom sjedini sa svojom ženom ili mužem. Ranije su to svi vidjeli kao laki grijeh. Uz to je trebalo nadzirati vlastite fantazije u strahu od pada u smrtni grijeh: jer je značilo činiti preljub ako bi netko zamišljao da se sjedinjuje s nekim drugim osim sa svojim bračnim drugom.

Većina starih teologa prosuđivala je, napokon, da supružnici koji se sjedinjuju jedno s drugim radi užitka također čine smrtni grijeh. Naravno, uvijek postoji trenutak kada taj brutalni užitak, kakav je seksualni užitak, obuzima cijelo polje svijesti. Barem su tako govorili teolozi. A mnogi su mislili – poput pape Grgura Velikog u 5. stoljeću – da je iz bračnog zagrljaja gotovo nemoguće izaći čist. Ali ono što je tvorilo smrtni grijeh bilo je sjediniti se namjerno sa svojim supružnikom kako bi se iskusio taj užitak. Gotovo su svi srednjovjekovni teolozi to naglašavali, slijedeći u tom pogledu svetog Jeronima radije nego svetog Augustina.

Trebalo je čekati sve do Tomása Sáncheza, na prijelazu iz 16. u 17. stoljeće, kako bi se čulo drukčiji govor i otkrilo drugu problematiku. Supružnici, kaže on, koji se bez posebne nakane žele “samo sjediniti kao supružnici” ne čine grijeh. Pod uvjetom, naravno, da ne poduzimaju ništa da spriječe prokreaciju, koja ostaje suštinski cilj spolnog čina. Nije više potraga za užitkom ono što se osuđuje: to je potraga za “samim užitkom”; drugim riječima, spolni odnosi promišljeno lišeni svoje prokreativne vrline.

Sve dok seksualni odnosi nisu imali nikakvo drugo opravdanje osim rađanja, bilo je samo po sebi razumljivo da je svaki kontracepcijski ili abortivni postupak bio kažnjiv. Kako su se opravdanja bračnog čina umnožavala, osude tih postupaka postajale su eksplicitnije. Sanchezova formula, “samo za užitak”, označava važnu etapu u tim dvjema raspravama i razotkriva blizak odnos koji postoji među njima.

Od 14. stoljeća, čini mi se - ali to bi trebalo utvrditi sustavnijim istraživanjem - teolozi opominju supružnike da se ne boje imati previše djece. Tako Benedicti u 16. stoljeću,<sup>1</sup> Fromageau u 18. stoljeću,<sup>2</sup> a papa Pio XI. u 20.

<sup>1</sup> “Dobar se čovjek nikada ne smije bojati imati previše djece, nego mora misliti da je to Božji blagoslov i vjerovati u ono što kaže David: ‘Mlad bijah’, veli on, ‘i ostarjeh, ali ne vidjeh pravednika napuštena ili da mu djeca kruha prose’, jer budući da ih je Bog dao, posljedično će mu dati i sredstva da ih hrani, jer on je onaj koji hrani ptice nebeske; inače mu ih ne bi dao” (*La Somme des Pechez et le remède d'iceux*, knjiga II, poglavlje IX, br. 63, str. 227 kvarto izdanja iz 1596). Za komentar toga teksta vidi “L'attitude à l'égard du petit enfant”, u J.-L. Flandrin, *Le Sexe et l'Occident: évolution des attitudes et des comportements*, Paris: Seuil, 1981, naročito str. 153 i 180-181.

<sup>2</sup> *Slučaj XXXVI*: “Auzonije, koji je imao vrlo malo imovine i već se vidio opterećenim sa šestoro djece, iako mu je žena bila još mlada, donio je odluku prije više od godinu dana da se suz-

stoljeću.<sup>3</sup> Na kraju antike i na početku srednjeg vijeka, naprotiv, radije ih se poticalo da se prestanu tjelesno sjedinjavati nakon što je njihovo potomstvo bilo osigurano. Mnogočlane obitelji nisu uvijek bile kršćanski ideal.<sup>4</sup>

Isto zapažanje stoji u vezi s “Onanovim zločinom”, drugim riječima s “prekinutim snošajem” (*coitus interruptus*), koji je morao biti važna kontracepcijska metoda za francuske supružnike u 18. i 19. stoljeću: spomeni su vrlo rijetki od antike do početka 14. stoljeće; zatim se umnažaju, osobito počevši od 16. stoljeća. U 17. i 18. stoljeću o tome su govorili svi teolozi i ispovjednici, koji su u vezi s tim nalazili nove probleme, poput onog ženine sukrievne. Ona je, znamo, morala namiriti bračni dug svaki put kad bi to njezin suprug zahtijevao. Ali je li to morala - pa čak, je li imala pravo na to? - kada je on imao običaj prakticirati prekinuti snošaj? Već od 17. stoljeća, više od jednog stoljeća prije nego što je plodnost brakova značajno opala, te su rasprave preplavile teološku literaturu.

Štoviše, od 14. stoljeća neki su teolozi uzimali u obzir teškoće parova preopterećenih djecom. Pierre de La Palu bio je prvi koji im je ponudio

---

drži od običaja braka, i čak je nekoliko puta odbio dužnost svojoj ženi, u strahu da se ne bi povećao broj njegove djece, a on ih nikako ne bi bio kadar prehraniti. Ne može li provesti svoju odluku, barem bez smrtnog grijeha? *Odgovor*: Ima autora koji smatraju da se u takvim okolnostima muž može, bez grijeha, suzdržati od običaja braka, i posljedično odbiti dužnost prema svojoj ženi pod uvjetom da nema opasnosti od bludnosti niti straha od nesloge; no čini se da to mišljenje nije dobro slijediti u praksi [...]. Ako Bog, kako kaže Isus Krist (Mt 6, 20), i kako je David rekao davno prije (Ps 146, 9), opskrbljuje čak i ptice stvarima potrebnim za život, kršćanin ne može bez vrijeđanja božanske providnosti sumnjati u njegovu dobrotu i vjerovati da se, ako mu daje djecu, neće pobrinuti za njihove potrebe...” (Fromageau, *Dictionnaire de cas de conscience*, 2 sv., 1733. i 1746, “Devoir conjugal”, col. 1202).

<sup>3</sup> “Kršćanski roditelji moraju nadalje shvatiti da nisu samo pozvani širiti i čuvati ljudski rod na zemlji, da nisu samo predodređeni odgajati štovatelje pravog Boga, nego da daju sinove Crkvi, da rađaju sugrađane Svetaca i ukućane Božje, tako da narod privržen štovanju Boga i našega Spasitelja raste iz dana u dan [...]. U dubini srca dirnuti smo jaucima supružnika koji pod pritiskom surove neimaštine proživljavaju najveće poteškoće prehranjujući svoju djecu. Ali [...] ne može se pojaviti nikakva vanjska poteškoća koja bi mogla dovesti do odstupanja od obveze stvorene Božjim zapovijedima koje zabranjuju djela koja su intrinzično zla po samoj svojoj naravi; u svim prilikama supružnici mogu uvijek, osnaženi Božjom milošću, vjerno ispuniti svoju dužnost i sačuvati svoju bračnu čistoću od ove sramotne ljage; takva je nepokolebljiva istina čiste kršćanske vjere, koju je izrazilo učiteljstvo Tridentskog koncila: ‘Nitko ne bi smio izgovoriti ove nepromišljene riječi, zabranjene od strane Otaca pod kaznom anateme: da je nemoguće opravdanom čovjeku obdržavati propise Božje. Jer Bog ne zapovijeda nemoguće stvari, nego vas zapovijedajući upozorava da činite što možete i tražite ono što ne možete, i pomaže vam da to uzognete’” (Enciklika *Casti connubii*, 31. prosinca 1930.).

<sup>4</sup> “Čak i adolescenti često ističu u prvi red želju da imaju djecu i vjeruju da žar svoje dobi opravdavaju privlačnošću stvaranja potomstva: koliko je sramotnije da stari ljudi čine ono što adolescenti priznaju crveneći se! Pa čak i mladi ljudi, kojima strah Božji smiruje i ublažava srca, često se, čim dobiju potomstvo, odriču djela mladosti.” (Sveti Ambrozije, *Rasprava o Evandjelju po svetom Luki*, I, 43-45.)

suzdržani zagrljaj - to jest bez ispuštanja sjemena, ali s penetracijom - što je praksa koja je zadržala svoje pristaše u Crkvi sve do 20. stoljeća. Pierre de Ledesma je u 16. stoljeću predložio drugo rješenje: odbijanje da se ispuni bračni dug.

Još više od drevnih propisa o nakanama koje moraju imati supružnici koji se tjelesno sjedinjuju, pojmovi vjerovnika i dužnika u pitanjima bračnih odnosa postali su nam strani.

Pojam bračnog duga potječe još od svetog Pavla. U Prvoj poslanici Korinćanima, kao što znamo, on piše: "Zbog pogibli od bludnosti neka svaki ima vlastitu ženu i svaka vlastitog muža. Neka muž vrši svoju dužnost prema ženi, a isto tako i žena prema mužu. Žena nije gospodar svoga tijela, nego muž; isto tako i muž nije gospodar svoga tijela, nego žena." (I Kor VII, 2-4).

Tumačeći taj tekst vrlo doslovno, srednjovjekovni teolozi - i njihovi nasljednici sve do početka 20. stoljeća - stavili su pojam duga u središte seksualnog života supružnika. U raspravama o moralnoj teologiji, zbirkama kanonskog prava, djelima koja su uže posvećena sakramentu ženidbe, upravo pod naslovom *DEBITUM* - "dužnost" ili "dug" - nalazimo sve što se tiče spolnosti.

U konkretnim svakodnevnim odnosima, zamišljalo se da je, kako bi došlo do tjelesnog združivanja, potrebno da jedan od supružnika traži od drugoga isplatu njegova duga, a da ga drugi podmiri. U svim slučajevima savjesti koji se odnose na bračnu spolnost, prema tome, odvojeno se ispitalo slučaj supružnika koji je potraživao dug i onoga koji ga je podmirio. Nikada se nije pomišljalo da bi se mogli obostrano približiti jedno drugom, spontano i u istom pokretu.

Treba uostalom naglasiti da žene mogu kao i muškarci biti u poziciji da traže ono što im pripada. Izvan bračne postelje muškarac je uvijek bio glava žene. A u samom spolnom činu trebao je biti aktivan, dakle nadređen ženi koja je njegove navale trebala podnositi pasivno. Ali u pogledu duga - i samo u tome - bili su jednaki, svako od njih dvoje imalo je, kako reče sveti Pavao, vlast nad tijelom drugoga.

Teolozi su toliko držali do te jednakosti - protivne običajima, i koju su i sami teško uspijevali zamisliti - da nisu oklijevali dati povlastice ženi kako bi osigurali protutežu za njezinu slabost i sramežljivost što je "prirodno" svojstvena njezinu spolu. Od nje se tražilo da "preda ono što je dužna" samo ako to njezin muž zahtijeva izrijeком i pozivajući se na svoje pravo; on je, s druge strane, bio obvezan isplatiti dug čim bi shvatio iz ženinih izraza lica, iz njezina držanja, da ona želi tjelesno spajanje, ne usuđujući se to zahtijevati pa čak ni izraziti svoju želju glasno i razgovijetno.

Istina, ta povlastica nije bila bez opasnosti za ženu. Održavala je njezinu sramežljivost, pojačavala njezinu pasivnost. Ako je računala da će muškarac pogoditi njezinu želju, riskirala je da bude lišena posjeda. Konačno, robovanje bračnom dugu koje je ženu u načelu činilo ravnopravnom s muškarcem u stvarnosti je imalo sve izgleda da bude učinkovitije nametnuto njoj nego njemu.

Ostaje da doznamo u kojoj je mjeri žena imala pravo na zadovoljstvo u toj trgovini koja je vjerojatno njezinu želju činila jeftinom robom. Teolozi, istina, nisu postavljali to pitanje na takav način. Činilo im se da se užitak, kod žena kao i kod muškaraca, automatski osjeća u trenutku ejakulacije. Pitanje je, dakle, glasilo treba li žena tijekom snošaja ispuštati svoje sjeme.<sup>5</sup>

Prethodno pitanje: je li žensko sjeme potrebno za oplodnju, kao što je tvrdio Galen, ili je beskorisno kao što je rekao Aristotel? Nakon dugih rasprava u kojima su se jedni priklanjali Galenu, a drugi Aristotelu, svi su naši teolozi zaključili da postoji žensko sjeme koje se ispušta u trenutku orgazma; da ono nije potrebno za začeće djeteta; ali da u tome puno pomaže i čini dijete ljepšim. Doista, zašto bi Bog dao užitak ženama ako on nije ni od kakve koristi za reprodukciju vrste? Previše aristotelovski stav u tom pitanju prijetio bi da u temelju potkopa kršćanski nauk o seksualnosti.

Odatle je proizašlo nekoliko moralnih problema. Prvo, ima li žena obvezu ispustiti svoje sjeme tijekom tjelesnog spajanja? To pitanje, koje se općenito razmatralo nakon onoga o prekinutom snošaju i o suzdržanom zagrljaju, pretpostavljalo je da uskraćivanjem svojeg sjemena žena izbjegava ili smanjuje rizik od začeća. Od petnaest autora koji su to pitanje postavili - na ukupno dvadeset i pet proučavanih - osam je ocijenilo da, svojevoljno odbijajući orgazam, žena čini težak grijeh; četiri da čini samo laku pogrešku; a tri da uopće ne čini prijestup.

Drugo pitanje: je li muž obvezan produžiti kopulaciju sve dok njegova žena ne ispusti svoje sjeme? Četiri su teologa to učinila moralnom obvezom, a ostali su zaključili da on to nije dužan. Svi su mu, inače, "dopuštali" da produži zagrljaj sve do ženina orgazma, iako je začeće djeteta bilo moguće i uz manje troškove, hoću reći s manje užitka.

Treće, moraju li oba supružnika ispuštati sjeme u isto vrijeme? Od dvadeset i pet proučavanih autora, samo ih je šest postavilo to pitanje. No svih šest savjetovalo je da se učini sve što je moguće kako bi se to postiglo, jer, kako su rekli, istovremena ejakulacija povećava izgleda za začeće i omogućuje

<sup>5</sup> Za više detalja o ovom pitanju vidi Anne-Catherine Ducasse-Kliszowski, "Les théories de la génération et leur influence sur la morale sexuelle du XVIe au XVIIIe siècle", magistarski rad na Sveučilištu Pariz VIII, lipanj 1972, 88 str. daktil. Taj je rad sažet u "Homme et femme dans le lit conjugal", u: J.-L. Flandrin, *Le Sexe et l'Occident*, pogl. 8, str. 127-136.

stvaranje ljepšeg djeteta. Nijedan, međutim, nije to učinio obvezom, iako je nekoliko liječnika - poput Ambroisea Paréa - potvrdilo da je začće moguće samo kada su dva sjemena izbačena u isto vrijeme. Istina je da muškarac nema potpunu kontrolu nad ženskim orgazmom, i da su kroz ispovijedi ili na neki drugi način naši autori toga mogli biti svjesni. Nitko se, međutim, u ovoj raspravi ne poziva na taj eksperimentalni podatak.

Četvrto i posljednje pitanje: može li žena postići orgazam tako što će sama sebi priuštiti milovanje kada se njezin muž povukao od nje prije nego što je izbacila svoje sjeme? U ovoj raspravi sudjeluje sedamnaest teologa, od kojih samo tri zabranjuju to postkoitalno dodirivanje, a četrnaest ga dopuštaju. Argument koji treba spomenuti kod trojice koji su u manjini: odvojeni "izljevi" sjemena ne bi dopustio ženi da postane jedno tijelo sa svojim mužem. Nitko, međutim, ne govori izričito o ljubavi u vezi s ovim pitanjem, baš kao ni u pogledu ostala tri.

Definirana kao razumno i regulirano ponašanje za razliku od strastvenog općenja ljubavnika, bračna razmjena bila je dopuštena samo u prikladnu vremenu i na prikladnu mjestu.<sup>6</sup> Za snošaj su bili neprikladni svi dani posta i blagdani; vrijeme ženine nečistoće, naime svakog mjeseca u razdoblju njezine mjesečnice, te oko četrdeset dana nakon porođaja; konačno, razdoblja trudnoće i dojenja. Ali mnoge su se stvari promijenile, od kraja antike do naših dana, u toj problematici periodične kontinencije.

Isprva utemeljena na nečistoći žene tijekom menstruacije i nakon poroda, kontinencija se, počevši od 12. ili 13. stoljeća, uglavnom temeljila na rizicima koje bi snošaj predstavljao za ženu (nakon poroda) ili za njezino dijete (razdoblje menstruacije i trudnoće). Nova pozornost prema zaštiti djeteta također je dovela do toga da sve više teologa 16., 17. i 18. stoljeća zabranjuje bračne odnose tijekom razdoblja dojenja, dočim se nitko od njihovih prethodnika - osim Grgura Velikog - nije za to stvarno brinuo.

S druge strane, blagdani i dani posta, kojih je u 8. stoljeću bilo oko dvjesto sedamdeset i tri na godinu, u 16. su stoljeću svedeni na samo stotinu dvadeset do stotinu četrdeset. I dok je u ranom srednjem vijeku suzdržavanje u tim danima bilo propisano pod kaznom za teški grijeh, krajem srednjeg vijeka i u novom vijeku samo se preporučivalo.

Sparivanje na javnim ili svetim mjestima, naprotiv, bilo je zabranjeno pod strožim kaznama nego u prošlosti. To je nedvojbeno povezano s porastom sramežljivosti, s jedne strane, a s druge strane sa življim osjećajem za

<sup>6</sup> O tom pitanju vidi J.-L. Flandrin, *La Doctrine de la continence périodique dans la tradition occidentale*, teza predstavljena na Sveučilištu Pariz IV, 1978, 400 str. daktil. Vidjeti također "L'attitude à l'égard du petit enfant et les conduites sexuelles", u J.-L. Flandrin, *Le Sexe et l'Occident*, 193-201.

svetost crkvenih mjesta, upravo u vremenu kada osjećaj za svetost blagdana i posnih dana kao da je izbljedio.

Bračno sjedinjenje također se moralo odvijati u takozvanom "prirodnom" položaju, pri čemu žena leži na leđima, a muškarac na njoj. Svi ostali položaji smatrani su sablažnjivim i "protivnim prirodi". Onaj koji se zvao *retro* ili *more canino* bio je protiv prirode jer je bio karakterističan za parenje životinja. Položaj *mulier super virum* bio je u suprotnosti s prirodom muškog i ženskog spola, jer su žene "po prirodi" pasivne, a muškarci aktivni. Dočim, u ovom položaju, "tko ne vidi da žena djeluje, a muškarac trpi?", govorio je Sánchez. Bog je na čovječanstvo pustio Potop zato što su "žene, ponesene ludilom, tako zlorabile muškarce", tvrdio je jedan drugi teolog. Povrh toga, za taj se položaj posebno sumnjalo da sprječava začecje, unatoč privlačnoj snazi koju se priznavalo maternici. I općenito, svi ti "neprirodni položaji" činili su se karakterističnim za potragu za pretjeranim i ujedno neplodnim užitkom.

Međutim, od 14. stoljeća neki teolozi su ih tolerirali ako su supružnici imali dobre razloge da ih koriste. Na primjer, kada je muž bio predebeo da bi se sjedinio sa svojom ženom u prirodnom položaju. Ili kada se, budući da je žena bila blizu poroda, bojalo da bi pristup sprijeda bio opasan za embrij. Ali ta popustljivost teologa često je sablažnjavala laike koji su znali za nju. Prema Brantômeu, neki su govorili "da bi bilo bolje da se muževi suzdrže od svojih žena kad su trudne, kao što to čine životinje, nego da prljaju brak takvim zloćama".

Nepotrebno je isticati, vjerujem, da je sodomija bila zabranjena pod najstrožim kaznama, kako između muževa i žena tako i između osoba istog spola. To je bio u pravom smislu riječi protuprirodni grijeh. Isto tako ljubljenje i dodirivanje "sramotnih dijelova" kada su riskirali izazivanje "onečišćenja". Koliko mi je poznato, jedino ih je Sánchez odobrio kao izraze ljubavi, čak i ako su predstavljali taj rizik. Pod uvjetom, naravno, da onečišćenje nije bilo cilj.

S izuzetkom Sancheza i Francisca Vitorije - jednog u poglavlju o ljubljenju i dodirivanju, drugoga u poglavlju o vremenskim zabranama - nijedan od starih teologa nije uključio pojam ljubavi u rasprave o bračnoj seksualnosti. Nitko od njih nije se pitao ne svodi li jedan od supružnika drugoga na stanje objekta, dok teolozi 20. stoljeća u istom kontekstu neprestano prosuđuju u ovisnosti o ljubavi i opredmećenju partnera.

Istini za volju, zar nije jasno da je svakog od supružnika onaj drugi smatrao objektom, i zar o tome ne svjedoči problematika bračnog duga? Ponekad ju je ublažavao pojam ljubavi prema bližnjemu. Ali teolozi - kao i kanonisti - obično rezoniraju na razini pravde, a ne ljubavi prema bližnjemu: tijelo žene pripada mužu i on njime može raspolagati kako hoće, pod uvjetom da ne krši ozbiljne zabrane. Isto vrijedi i za tijelo muža, za ženu.

To nije sve: kada se u tim raspravama pojavljivao pojam ljubavi, bio je označen jasnim negodovanjem. "Preljubnik je i pretjerano gorljivi ljubavnik svoje žene", napisao je sveti Jeronim. "U odnosu na tuđu ženu, zaista, svaka je ljubav sramotna; u odnosu na vlastitu, to je pretjerana ljubav. Mudar muškarac mora voljeti svoju ženu s rasuđivanjem, a ne sa strašću. Neka ovlada naglošću požude i ne dopusti da ga bezglavo povuče u sparivanje. Ništa nije nedostojnije nego ljubiti suprugu kao ljubavnicu... Neka se svojim ženama ne pokazuju kao ljubavnici, nego kao muževi." (*Protiv Jovinijana*, I, 49.)

To stanovište, nadahnuto stoicizmom i općenito drevnom mudrošću, stalno je bilo stanovište srednjovjekovnih i modernih teologa, koji su u bezbrojnim spisima citirali prvu i pretposljednju rečenicu toga teksta. Tako Benedicti 1584. godine:

"Muž koji, nošen neumjerenom ljubavlju, tako gorljivo obležava svoju ženu kako bi zadovoljio svoju sladostrasnost te bi se, čak i da mu ona nije žena, želio združiti s njom, čini grijeh. I čini se da sveti Jeronim to potvrđuje kada se poziva na riječi Seksta Pitagorovca koji kaže da je preljubnik onaj muškarac koji se pokaže neobuzdanije zaljubljen u svoju ženu nego što treba biti muž... Stoga ne smije biti da muškarac koristi svoju ženu kao bludnicu, niti da žena postupa sa svojim mužem kao s ljubavnikom: jer se prema ovom svetom sakramentu braka mora odnositi čedno i s poštovanjem."

Zašto taj neprijateljski stav? Je li on ciljao samo na potragu za pretjeranim užitkom? Na ljubavnike se zapravo gledalo kao da traže seksualni užitak više nego što se to činilo od romantične epohe dalje. Ali bilo je tu još nešto: strah da bi strastvena ljubav supružnika naštetila društvenim odnosima i onome što dugujemo Bogu. Dva laika iz 16. stoljeća to su jasno rekla. Prvi Montaigne (*Ogledi*, I, xxx):

"Osjećaji što ih gajimo prema svojim ženama itekako su opravdani; pa ipak teologija ih nastoji obuzdati i umanjiti. Čini mi se da sam nekoć čitao kod svetoga Tome jedno mjesto gdje osuđuje brak između srodnika na zabranjenom stupnju srodstva i gdje između drugih razloga navodi da postoji opasnost da će ljubav prema takvoj ženi biti neumjerena: jer, kaže, ako se tu nađe u svojoj punoći i savršenosti muževa ljubav kakva mora biti, pa kad joj još dodamo ljubav koju nosimo prema svojti, nema dvojbe da će taj novi teret ljubavi takva muža odvesti preko granica razuma."<sup>7</sup>

Tu je riječ samo o prijateljstvu, koje isključuje bilo kakvu pomisao na "razbludnost". Brantôme, sa svoje strane, govori o tjelesnoj ljubavi, a ne o prijateljstvu, no ni on se ne bavi isključivo zabranjenim postupcima.

<sup>7</sup> Prijevod preuzet iz: Michel de Montaigne, *Eseji*, 4 sv., prev. Vojmir Vinja (Zagreb: Disput, 2007), sv. 1: 306. (Nap. prev.)



“U našem Svetom pismu nalazimo da nema potrebe da se muž i žena tako jako uzajamno vole, pri čemu se misli na pohotne i razbludne ljubavi; tako da, baveći se i brinući se cijelim srcem o tim razvratnim užicima, (oni) toliko razmišljaju o njima i toliko im se posvećuju da zapostavljaju ljubav koju duguju Bogu; kao što sam i sâm vidio mnoge žene koje su tako jako voljele svoje muževe, i oni njih, te su gorjeli takvim žarom da su one i oni posve zaboravili na službu Božju; tako da su ono vrijeme koje je trebalo tome posvetiti oni odvajali i namjenjivali poslije svojih razbludnosti.” (*Dames galantes*, prvi govor, str. 25-26 u izdanju Rat)

Dakle, osjećaj mogućeg suparništva između bračne ljubavi i ljubavi prema Bogu: nešto što je Philippe Ariès već primijetio u Chaucerovoj *Župnikovoj priči*. Noonan smatra da tome ne treba pridavati preveliku pozornost, jer je svojstvo svih smrtnih grijeha da čovjeka udaljavaju od Boga. Za njega bi predmet tih osuda pretjerane ljubavi bila samo potraga za grešnim užitkom. Mislim, naprotiv, da je tu, u pravoj stoičkoj tradiciji, na meti ljubav prema određenoj osobi i da je pozivanje na razbludnost samo polemički postupak koji omogućuje da se lakše uvjere čitatelji ili slušatelji, koji su već uvjereni da je razbludnost grijeh i da supružnici ne smiju bludničiti.<sup>8</sup>

U kojoj nam mjeri ti moralni propisi govore o bračnoj praksi u prošlosti? To je ono što bih sada želio ispitati. I zbog toga ću ih razmotriti na dva različita načina: prvo kao norme ponašanja u kršćanskom društvu; zatim kao odraz starih mentaliteta i ponašanja.

Većina povjesničara usvojila je prvo od tih motrišta. Za njih je seksualni život oženjenih, kao i samaca, bio u skladu s propisima kršćanskog morala, barem do sredine 18. stoljeća ili čak do Francuske revolucije. U prilog tome svjedočile bi niske stope nezakonitih rođenja i vrlo malen broj prijevračnih začeca; visoka razina i stabilnost bračne plodnosti; i ona znakovita korizmena udubina na mjesečnoj krivulji vjenčanja, pa i na onoj začeca, koja nam više otkriva tajne bračne postelje.

Ostaje, međutim, da se dozna je li to bila istinska i duboka privrženost kršćanskom nauku ili samo vanjska manifestacija poštovanja, koja je imala za cilj samo zadržati privid. No, nijedan od demografskih podataka koje sam upravo naveo ne dopušta nam da to sa sigurnošću znamo. Mali broj predbračnih začeca i nezakonitih rođenja ni na koji način ne jamči da su neženje bili čedni u kršćanskom smislu riječi; osobito stoga što nam tadašnji ispovjednici skreću pozornost na kontracepcijske prakse izvan braka i na samotničke užitke adolescenata. Korizmena udubina na krivuljama začeca općenito nije jako izražena i u najboljem slučaju odražava samo uzdržljivost manjine zako-

<sup>8</sup> Vidi “Contraception, mariage et relations amoureuses dans l’Occident chrétien”, u J.-L. Flandrin, *Le Sexe et l’Occident*, naročito str. 118-124.

nitih parova. No, ni to ne rješava ovo pitanje u smislu nepoštivanja crkvenih propisa, s obzirom na to da teolozi od kraja srednjeg vijeka više nisu obvezivali na korizmenu uzdržljivost.

Taj se problem općenito postavlja u smislu kristijanizacije i dekristijanizacije. Pad plodnosti brakova, povećanje broja izvanbračnih rođenja i predbračnih začeca prikazuju se kao znakovi dekristijanizacije koja bi se razvijala od sredine 18. stoljeća do naših dana. S druge pak strane, mnogi su povjesničari, slijedeći aktiviste katoličke reforme, tvrdili da se seljačke mase nisu istinski kristijanizirale prije 17. stoljeća i da su one sve do tada ostale u osnovi poganske.

Ne vjerujem da su ti pojmovi upotrebljivi kada se bavimo poviješću mentaliteta i ponašanja, a ne ideološkom propagandom. Francuzi, uključujući i one sa sela, kristijanizirani su u ranom srednjem vijeku i od tada su dali svakojake dokaze svoje vjere, nedvosmislene dokaze, s njihove točke gledišta: sudjelovanje u bogoslužju, plaćanje desetine i pobožne ostavštine, hodočašća, križarske ratove, krivovjerja, vjerske ratove. Ono što su propagatori katoličke reforme nazivali poganstvom čini mi se prije jednim osobitim kršćanstvom, koje karakterizira arhaičnost i biljeg seljačkih mentaliteta.

Seljaci su čitavo tisućljeće bili kršćani na svoj način, kao što su to bile i druge društvene skupine na svoj način. Jesu li plemići, koji su - kada nisu ratovali - ljubovali s dvorskim damama, bili kršćanskiji? Bolje kristijanizirani? A građanstvo, kojemu je lakomost i škrtost bila glavna vrлина? I konkvistadori, čija su pohlepa i zvjerstva dobro poznati, ali koji su, s druge strane, energično odbijali imati seksualne odnose s Meksikankama koje su im ponuđene prije nego što su se pokrstile - i koji su od svojih saveznika ustrajno zahtijevali da se smjesta obrate i svrgnu svoje idole, usprkos svim političkim nedostacima takva zahtjeva i protiv savjeta nekolicine crkvenjaka koji su ih pratili? Vidjeti, u tom smislu, dnevnik Bernala Diaza del Castilla koji govori o Cortésovu osvajanju Meksika. U konačnici, svatko je od njih bio kršćanin na svoj način, koji nikada nije bio način teologâ, a ni naš.

Možda je ipak bilo oženjenih koji su prihvatili nauk teologa o braku i pokušali ga primijeniti: to su oni koje se nazivalo pobožnima. Ta je skupina nedvojbeno bila vrlo manjinska u kraljevstvu, čak i među društvenim elitama. Ali to je skupina čije postojanje potvrđuju suvremena svjedočanstva, a njezina društvena heterogenost nije toliko bitna u ovoj točki naše analize.

Pretpostavljam da se pobožno ponašanje moglo susresti na selu kao i u gradu, u raznim društvenim klasama, i da je to već bila praksa koja je češća u žena nego u muškaraca. Upravo je ženama sveti Franjo Saleški namijenio svoj *Uvod u pobožni život*; upravo je ponašanje žene uz muža koji se bavi grješnom aktivnošću stavljalo pred kazuiste toliko problema, mnogo češće

nego ponašanje muža; konačno, ta su se pitanja u ispovjedaonici postavljala naročito kod žena: vidi na primjer što je o tome rekao otac Féline u 18. stoljeću.

Kako god je bilo malo tih pobožnjaka koji su se u potpunosti pridržavali crkvenog nauka o braku, njegov je utjecaj mogao biti proširen odsutnošću sukrovnje supružnika.

Društvo Starog poretka zapravo je bilo vrlo različito od našeg po tome što brak, obično, nije uključivao romantičnu vezu, nego je bio obiteljska stvar: ugovor koji su dvije osobe sklopile ne za svoje zadovoljstvo, već na temelju mišljenja svojih obitelji i za dobro tih obitelji. Da bi tako združeni pojedinci mogli provesti cijeli život zajedno, moralo je postojati pravilo bračnog života, koje će svaka strana nastojati primjenjivati i poticati drugu da ga također primjenjuje. Čak i u krevetu, a možda pogotovo u krevetu.

Jer sve vrste indicija sugeriraju da muž i žena, u bračnoj postelji, nisu bili lišeni stida jedno prema drugome; da se nisu ponašali bez nelagode - barem u nekim krugovima - i to je bila prilika za "kršćanski moral". Vjerojatno je u mnogim kućanstvima muškarac morao računati s odbijanjima svoje žene; i, u slučaju trajnog neslaganja, s arbitražom ispovjednika, arbitražom kojoj se on konačno morao podvrgnuti pod prijetnjom uskrate odrješenja i pričesti. Sve u svemu, suprotno onome što nam sugerira sadašnja praksa, supružnici nisu bili sami u bračnoj postelji: sjena ispovjednika nadnosila se nad njihove nestašluke.

Nasuprot tome, ako su teolozi i kanonisti raspravljali o spolnom životu supružnika do najsitnijih detalja, ako su se bavili tolikim slučajevima savjesti, to nije bilo samo radi intelektualne igre, samo zato što su htjeli dubinski kristijanizirati bračni život, nego i zato da bi odgovorili na očekivanja oženjenih ljudi, točnije na upite koji im se upućuju u ispovjedaonici. Iza svake od tih rasprava stajala je briga oženjenih ljudi - vjenčanih po želji njihovih obitelji - da znaju točno pravila bračne igre. Ne možemo stoga danas, suočeni s prizorom bračne razmjene koji nas začuđuje, jednostavno reći da je posrijedi puko dovijanje crkvenih ljudi, bez ikakve veze s bračnom stvarnošću.

Pogledajmo sada kako je stara doktrina o braku mogla odražavati mentalitete i ponašanja supružnika iz prošlosti. Namjerno sam naglasio ono što nam je najčudnije u toj doktrini. Jer to što se razlikuje od učenja današnjih teologa vjerojatno je odraz općenitije suprotnosti između negdašnjih mentaliteta i današnjih mentaliteta.

Istina je da su celibat svećenika i njihova knjiška kultura opterećivali njihovo gledanje na stvari i nesumnjivo ga udaljili od onog u oženjenih ljudi. To se jasno pojavljuje u 18. i 19. stoljeću u vezi s pitanjem kontrole rađanja.<sup>9</sup> A i

<sup>9</sup> Vidi John T. Noonan, *Contraception et mariage*, Pariz: Éditions du Cerf, 1969, naročito pogl. XIII. Sažetak toga velikog rada može se naći u J.-L. Flandrin, *L'Église et le contrôle des naissances*, Pariz: Flammarion, niz "Questions d'histoire", br. 23, 1970.

još ranije, u 18. stoljeću, s razvojem teorije dobre vjere.<sup>10</sup> Još jedan trag, od 14. do 19. stoljeća, stalno su ponavljane rasprave o načinu ispitivanja oženjenih osoba u ispovijedi: premda u njima dominira pitanje odnosa svećenika i pokornika, one upućuju na stanovitu nesposobnost klerika da vode supružnike u njihovim bračnim odnosima.

Stoga je potrebno istražiti u kojim su točkama teolozi i laici imali identične, a u kojima različite stavove - s tim da se razumije da su laici bili izrazito raznovrsni te da je potrebno precizirati geografsku, društvenu i kulturnu pozadinu onih koji se izražavaju.

Vratimo se primjerima Montaignea i Brantômea. Čini se da su obojica smatrali normalnim da običan čovjek ima izvanbračnih ljubavi, što je ideja koja je, čini se, bila vrlo raširena među plemstvom sve do 17. stoljeća, pa čak i poslije. U tom pogledu, dakle, oni nisu stvarno prihvatili nauk Crkve.

No, ta dva autora smatrala su skandaloznim da se tko prema ženi ponaša kao prema ljubavnici. U tome su razmišljali poput svetog Augustina i srednjovjekovnih teologa. Išli su čak i dalje od teologa i ispovjednika svog vremena jer su bili ogorčeni što se supružnicima može dopustiti da se sjedinjuju u "protuprirodnim" položajima pod izlikom da je žena trudna ili da je muž predebeo. Vidjeli smo to kod Brantômea. Što se tiče Montaignea, evo što je napisao:

"Ta besramna milovanja na koja nas u toj igri navodi naša uspaljenost ne samo da su neprimjerena, nego su i štetna za naše žene. Pustite ih barem da se besramnosti nauče iz jedne druge ruke. One su uvijek dovoljno budne prema našim prohtjevima. Ja sam u tome uvijek bio prirodan i jednostavan. Brak je vjerom propisana i bogoljubna veza; eto zašto užitak što ga u njemu nalazimo mora biti suzdržan, ozbiljan i popraćen izvjesnom mjerom strogoće: to mora biti donekle razumna i savjesna strast. I, budući da je njezina osnovna svrha rađanje, ima ih koji dovode u sumnju to pravilo onda kad više nema nade za taj plod ili kad su žene prešle neku dob ili su trudne, pa misle da je tada dopušteno od njih tražiti snošaj." (*Ogledi*, I, xxx)<sup>11</sup>

<sup>10</sup> Noonan, op. cit., 479 i dalje te 507-511; i Flandrin, "Contraception, mariage et relations amoureuses", u *Le Sexe et l'Occident*, 110-112.

<sup>11</sup> Prijevod preuzet iz: Michel de Montaigne, *Eseji*, 4 sv., prev. Vojmir Vinja (Zagreb: Disput, 2007), sv. 1: 306-307. Posljednja rečenica ulomka u izvorniku kako ga citira Flandrin glasi: "Et parce que sa fin principale c'est la génération, il y en a qui mettent en doute si, lors que nous sommes sans l'espérance de ce fruit, comme quand elles sont hors d'aage ou enceintes, il est permis d'en rechercher l'embrassement." Točan prijevod te rečenice glasio bi: "I, budući da je njezina osnovna svrha rađanje, ima ih koji stavljaju pod sumnju je li - onda kad više nema nade za taj plod, kao kada su žene prešle neku dob ili su trudne - dopušteno od njih tražiti snošaj." (Nap. prev.)

Montaigne je u tom pitanju prihvatio nauk Crkve utoliko lakše jer je on bio identičan antičkom nauku i jer je našao analogno stanovište u mnogo različitih društava: među muslimanima, starim Perzijancima, Grcima, Rimljanima itd.<sup>12</sup>

Također je moguće da je smatrao razboritim, od strane muža, ne poticati kod svoje žene sklonost prema ljubavnim igrama. O toj je motivaciji Brantôme, u svakom slučaju, vrlo eksplicitan. Prethodno citiranom tekstu on je dodao:

“Štoviše, ti muževi, što je još gore, uče svoje žene tisuću razvratnosti, tisuću trikova, likova, novih načina, i vježbaju s njima one neobične figure iz Aretina; tako da, umjesto jednog plamička vatre koju nose u tijelu, one ih u sebi stvaraju stotinu i tako postaju razbludne; toliko da se, obučene na takav način, više ne mogu zaustaviti da ne ostave svoje muževe i ne odu potražiti druge vitezove. A na to njihovi muževi očajavaju i kažnjavaju svoje sirote žene; u tome su jako u krivu...”

Mogli bismo umnažati primjere koji se tiču te društvene klase. S druge strane, puno je teže znati kakve su poglede o braku imali seljaci. Međutim, određene svadbene ceremonije upućuju na analogan stav. Ova, na primjer, koju smo pronašli u Ille-et-Vilaineu oko 1830. godine:

“U tom trenutku, mladenkine suze postaju dvostruko obilnije; ona bježi sa svojim pratiljama, a muž trči za njom sa svojim kumovima. Slijedi borba koja je naizgled ozbiljna. Napori da se nevjestu dovede u bračni dom često uzrokuju da joj se odjeća razdere, što je za nju znak časti, jer što se djevojka u toj prilici više odupire, to je se više u kantonu smatra čestitom i to više njezin muž vjeruje da ima pravo računati na njezinu odanost.” (Abel Hugo, *La France pittoresque*, II, 82).

Kao da divljenje nije izazivala ljubav supružnice prema mužu, nego njezin otpor prema konzumiranju braka.

Bez mogućnosti da se sa sigurnošću zaključuje polazeći od tih nekoliko podataka, čini se dakle da su se u vrlo raznorodnim krugovima nekadašnjeg društva ljudi nerado ponašali previše slobodno sa svojim ženama; i da se radije željelo imati čednu nego zaljublvenu ženu. Drugim riječima, čini se da su usvojili opreku koju su teolozi uspostavili između braka i ljubavnih veza: prvi ima za cilj samo rađanje, dok su druge povezane s traženjem pretjerana užitka.

<sup>12</sup> Etnolog Luc Thoré tvrdi da je naše suvremeno društvo jedino na svijetu koje brak temelji na ljubavi. Sva druga zazirala bi od braka iz ljubavi kao korozivnog za društvene strukture. Usp. “Langage et sexualité”, u: *Sexualité humaine*, niz “Recherches économiques et sociales”, Pariz: Aubier-Montaigne, 1970, 65-95.

No, istodobno se u svim društvenim sredinama uspostavila radikalna razlika između ideala muškog ponašanja i ideala ženskog ponašanja, posve suprotno nauku Crkve kako su ga formulirali najkvalificiraniji teolozi.

Imam osjećaj da konvergencija u prvoj točki dolazi otud što je tradicionalni nauk Crkve bio nadahnut drevnom mudrošću i stavovima uobičajenim u nekršćanskim društvima. Razilaženje u drugom slučaju možda dolazi otud što je jednakost između muškaraca i žena u pitanjima seksualnosti kršćanski izum koji je u suprotnosti s idejama što su tradicionalno prihvaćene u zapadnom svijetu te se, uostalom, nije u njemu uspio nametnuti sve do najnovijeg vremena. Pri sadašnjem stanju istraživanja, to je samo pretpostavka.

**Izvornik:** Jean-Louis Flandrin, "La vie sexuelle des gens mariés dans l'ancienne société: de la doctrine de l'Église à la réalité des comportements", *Communications* 35 (1982), 102-115.

**Preveo:** Stanko Andrić